

Začeci društvenovlasničkih odnosa na oslobođenom području SR Hrvatske u toku narodnooslobodilačke borbe

NADA KISIĆ-KOLANOVIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

1. Uvod

Nema sumnje da otkrivanje suštine revolucije pretpostavlja i spoznaju uloge prava u njoj. U novom pravu odražava se struktura i domašaj nove političke vlasti, odnosi suprotstavljenih snaga i odnosi ekonomske moći. Stoga ispitivanje uloge novoga prava u revoluciji obuhvaća njegove dvije opće funkcije. Prva daje sliku konstituiranja nove državne organizacije, utemeljene na interesima i vrijednostima NOB-a. Druga daje sliku razrješenja društvenih sukoba u ekonomskoj strukturi. Naša je historiografija bogata radovima o konstituiranju novog sistema vlasti što se, na žalost, ne može reći za historiografsku sliku ekonomskih i socijalnih sukoba koji su osmišljavali revolucionarni pravni sistem. Ipak, i takav ograničen povijesni uvid potvrđuje dva osnovna tipa zaključka: rukovodstvo NOP-a, odnosno nove Jugoslavije, imajući u vidu jedan od osnovnih ciljeva NOB-a, jedinstvo svih rodoljubnih snaga u borbi protiv okupatora i kvislinga, nema u neposrednom programu eksproprijaciju buržoazije, pa stoga do studenog 1944. ne donosi pravne akte koji bitno ograničavaju privatno vlasništvo; do dalekosežnih promjena u društveno-ekonomskoj strukturi dolazi tek potkraj rata kada masovna eksproprijacija dobiva pravnu osnovu, a od podržavljenih sredstava formira se državni sektor privrede.¹ Usvajajući te tvrdnje i njihove konzekvencije, pokušat ćemo opisati i raščlaniti ekonomske odnose koji su specifičan sadržaj novoga pravnog poretka na oslobođenom području Hrvatske 1941—1945. godine. Sa sistematskog gledišta ta problematika pripada području imovinskog prava i koncipirana je kao stvaranje tzv. »pravnih ustanova«. Među njima je ustanova Narodnooslobodilačkog fonda zato nužan ključ za razumijevanje kategorije državnog, odnosno društvenog vlasništva. Za pravno iskustvo oslobođenog po-

¹ B. Petranović, O promjenama u društveno-ekonomskoj strukturi Jugoslavije u toku narodnooslobodilačke borbe, *Prilozi za istoriju socijalizma*, 6, 1969, 57—72. Dokumentarnu sliku nastanka društvenog vlasništva dao je J. Humar u knjizi: *Nastanak društvene svojine u Jugoslaviji*, Beograd 1986.

dručja značajno je i pitanje primjene novih načela u regulaciji imovinskih, obveznih i nasljednih pravnih odnosa. Najzad, sistematizacijom oblika vlasništva stižemo do pitanja o kretanju vlasničkih odnosa k društvenom, odnosno državnom tipu.

2. *Regulacija imovinsko-pravnih odnosa na oslobođenom području Hrvatske*

Intervencija narodne vlasti u oblasti ekonomskih odnosa očitovala se u dva pravca. Prvi i osnovni određen je stavom da narodna vlast ne namjerava provoditi radikalne promjene u socijalnoj strukturi dok traje oslobodilački rat. To je polazišno načelo objelodanjeno i u Izjavi o ciljevima i načelima NOB-a koju su zajednički izdali Inicijativni odbor ZAVNOH-a i Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske u svibnju 1943. godine: »Narodnooslobodilački pokret ne uvodi nikakvih radikalnih promjena u pogledu društvenog (socijalnog) života osim zamjene reakcionarnih općinskih uprava, načelnika i žandara [...] koji su se stavili u službu okupatora, s prvim slobodnom voljom izabranim predstavništvima [...]. Narodnooslobodilački pokret bori se za socijalna prava, te je prema tome daleko od svakog nasilja i nezakonitosti. On priznaje nepovredivost privatnog vlasništva, kao i najširu mogućnost ispoljavanja inicijative u industriji i ostalim privrednim djelatnostima.«² Organizacija ekonomskog života u okvirima »građanskog vlasništva« imala je osnovnu svrhu podizanje produktivnosti seljačkog gospodarstva, održavanja obrtničke i sitnoindustrijske djelatnosti za potrebe NOV-a i stanovništva na oslobođenom području.

S druge strane, novo pravo legitimira nekoliko načela za regulaciju imovinsko-pravnih odnosa koji u svojoj primjeni sasvim izvjesno anticipiraju nove društveno-ekonomske odnose. Ta se načela uvjetno mogu formulirati kao načelo ograničenja dispozitivnosti, načelo stjecanja poslovne sposobnosti s 18 godina života i bez dobnog ograničenja za pripadnike NOV-a, načelo ništavnosti pravnih poslova koji se protive načelima NOB-a, načelo da se vlasništvo ne može steći od nevlasnika.

Načelo ograničene dispozitivnosti. To načelo davalo je ovlaštenje narodnom sudu da poduzme aktivnosti i protiv volje partijskih stranaka, ako se time zaštićivao interes ekonomski slabije stranke. Tako razni poslovi i pogodbe nisu obvezivali ekonomski slabiju stranku ukoliko je njima druga stranka stjecala dobit. Sudovi, npr., nisu smatrali mjenicu strogo apstraktnim poslom kada je potjecala iz »ličnog kredita malog čovjeka«. Dužnicima je dozvoljavano da svoje dinarske dugove izmire u kunama unatoč protivljenju vjerovnika.³ Prema sačuvanoj dokumentaciji narodnih sudova, evidentno je da oporučne dispozicije nisu mogle

² Zemaljsko Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Hrvatske, Zbornik dokumenata 1943, dokument 108, 304. Sadržaj Izjave temelji se na politici Izvršnog odbora AVNOJ-a i VŠ, objelodanjenoj 8. veljače 1943, o ciljevima NOP-a u povodu lažne propagande jugoslavenske emigracije o uvođenju komunizma u Jugoslaviji.

³ Zbornik ZAVNOH 1944, II, 44, 157—159.

biti pravni osnov stjecanja imovine za pojedince koji su bili imućni. Tako su sudovi na oslobođenom području Like obradivu zemlju, oporučno ostavljenu daljnjim rođacima dobroga ekonomskog stanja, dodjeljivali NO fondu.⁴

Stjecanje poslovne sposobnosti s 18 godina života i bez dobnog ograničenja za pripadnike NOV. Prema izjavi samog Odjela pravosuđa ZAVNOH-a to je načelo imalo cilj da »ukloni štetne i asocijalne posljedice ranijih zakona«. Pred narodnim sudovima parnična sposobnost priznaje se jednako muškarcima i ženama, a priznavanjem punoljetnosti borcima NOV bez obzira na godine odaje se svojevrsno priznanje omladini koja sudjeluje u oslobodilačkom ratu.

Načelo ništavnosti pravnih poslova koji se protive duhu i načelima NOB-a. Svaki pravni posao koji se protivio duhu i načelima NOB-a mogao se pred narodnim sudom pobijati kao ništavan. Prema izričitim navodima Uputstava za rad sudova, koje je Odjel pravosuđa objavio u kolovozu 1943, takvima se smatraju naročito »zeleniški pravni poslovi«.⁵ Odjel pravosuđa formulirao je načelni stav prema pitanju pravne valjanosti sudskih odluka okupatorskih sudova. On je imao instruktivno značenje naročito na rad sudova u Dalmaciji na čijem području je donesen niz presuda »kojima je povrijeđen kako opći, tako i privatni interes naših građana, naročito pristalica i pobornika našeg oslobodilačkog pokreta«.⁶ Odluke okupatorskih vlasti proglašene su neobaveznima za građane oslobođenog područja. Svaki takav akt privatnopravnog karaktera mogao se pobijati kao nevaljan. S druge strane, nije se priznavala dobronamjernost stjecanja onima koji su znali da je izvjesno pravo stečeno ili drugom ukinuto odlukom okupatorskih sudova ili vlasti. Ipak, prigovor dobronamjernosti stjecanja mogao se uvažiti kad ga je podnio građanin koji je u odnosu na narodnu vlast »neporočan«, a dokazano je da nije znao kako je dotično imovinsko pravo stečeno posredstvom okupatorske vlasti.

Načelo da se vlasništvo ne može steći direktno od neovlasnika. To je načelo imalo naročitu važnost za prosuđivanje pravnih sporova nastalih kao posljedica ratne pljačke. Pred narodnim sudovima na oslobođenom području gomilali su se sporovi o povratku stoke, alata, odjeće, namještaja i drugih stvari, bilo da je stvari opljačkao okupator i razdijelio ih ili prodavao trećim licima, bilo da su izgubljene ili zamjenjivane prilikom neprijateljskih ofenziva. Sudovima je upućena direktiva da se u takvim slučajevima strogo pridržavaju pravila da vlasništvo na drugog može prenijeti samo vlasnik. ZAVNOH-ova Uputstva za rad sudova iz kolovoza 1943. s tim u vezi normiraju: »U svakom slučaju treba prvenstveno zaštititi interese opljačkanih po raznim neprijateljskim bandama. Zbog toga stvari stečene pljačkom vlasniku treba vratiti uz naknadu štete, a isto tako i one stvari za koje se znalo, moglo ili moralo znati (prodaja uz bagatelnu cijenu, darivanje) da su opljačkane.«⁷

⁴ Zbornik ZAVNOH 1943, 74, 164-165.

⁵ Zbornik ZAVNOH 1943, 108, 304.

⁶ Zbornik ZAVNOH 1944, III, 141, 512-513.

⁷ Zbornik ZAVNOH 1943, 108, 304.

U prosuđivanju sporova o povratu stvari koje je NOV otela od neprijatelja, te ih kao ratni plijen predala ili zamijenila s privatnim osobama, sudovi su se rukovodili specifičnim načelom. Prema njemu, osoba koja je stvar kupila ili dobila u zamjenu od NOV postaje vlasnik stvari, a pravom se vlasniku izdaje rekviziciona priznanica da je njegov predmet upotrijebljen u korist NOV.⁸

3. *Oblici vlasništva na oslobođenom području*

Analiza normativnih akata ZAVNOH-a i pravnog iskustva u oblasti ekonomskih odnosa na oslobođenom području pokazuje prisutnost klasičnih pravnih instituta, ali i konstituiranje dotad nepoznatih. Prvo grupi pripada institut privatnog vlasništva (individualno i zajedničko vlasništvo), a drugoj institut Narodnooslobodilačkog fonda.

3.1. *Individualno vlasništvo*

U skladu s procjenom tadašnjeg odnosa političkih snaga rukovodstvo NOP-a ne poduzima kvalitativne zahvate u kategoriji individualnog vlasništva. Procjena se dakako mijenja potkraj 1944. i na početku 1945. godine. Do tada novo pravo priznaje vlasnički odnos. Međutim, dok se vlasnički odnos potpuno priznaje u vidu »pripadanja«, ograničava se u vidu »prisvajanja«. Praktički, to je značilo da su svim vlasnicima sredstava za proizvodnju, posebno obrtnicima, vlasnicima manjih industrijskih pogona (pilane, mlinovi) i zemljoposjednicima sredstva i dalje pripadala, ali rezultati proizvodnog procesa nisu pripadali samo vlasniku, već su se koristili i u interesu potreba NOV i postradalog stanovništva. Dakle, pravo vlasništva moralo se ostvarivati u općem interesu čime je vlasnički koncept zadržan, ali je provedena svojevrsna socijalizacija prava vlasništva. U svom ekonomskom obliku privatno se vlasništvo na izvjestan način tretiralo kao društveno vlasništvo. Tu naročito imamo u vidu praksu NOO-a da sve viškove poljoprivredne proizvodnje s privatnih gazdinstava prikupljaju u fondove za prehranu vojske i naroda. Treba spomenuti i mjere narodne vlasti kojima se privremeno oduzimala stoka imućnijim pojedincima i dodjelivala, dok traju teške ratne okolnosti, siromašnima na upotrebu i korištenje. Zanimljivo je spomenuti da je pred narodne sudove Banije stizao velik broj zahtjeva za povrat takve stoke vlasnicima. Međutim, sudovi su takve zahtjeve redovno odbijali s obrazloženjem da još traju ratni uvjeti koji su prinudili narodnu vlast na takve mjere. Ipak, ukoliko je pravi vlasnik trenutno bio u goroj ekonomskoj situaciji od tuženika, sud je prema načelu zaštite ekonomski slabije strane stoku vraćao vlasniku.⁹ Privatno vlasništvo socijalizira se i mobilizacijom sitnoindustrijskih i obrt-

⁸ Arhiv Hrvatske, (u daljem tekstu AH), ZAVNOH 11. 1. 1284; 11. 2. 727.

⁹ AH ZAVNOH 11. 2. 1904.

ničkih pogona. Velik broj obrtnika na oslobođenom području radio je besplatno za potrebe stanovništva i vojske, a NOO-i su im osiguravali prehranu i nabavljali sirovine.¹⁰

3.2. *Zajedničko vlasništvo (seoske kućne zadruge)*

Osnovni oblik zajedničkog vlasništva na oslobođenom području bile su kućne ili porodične zadruge. Tu patrijarhalnu zajednicu karakteriziralo je zajedničko vlasništvo nekretnina. Novi pravni poredak pokazao je naročit interes da se u uvjetima ratne privrede sačuva taj vlasničko-pravni oblik imovine, kako seljačko gospodarstvo rasparčavanjem zemlje i alata ne bi postalo neproduktivno. Pred narodnim sudovima na oslobođenom području rastao je broj zahtjeva za diobu zadrugne imovine. Stoga je Odjel pravosuđa ZAVNOH-a preporučio svim oblasnim i okružnim NOO-ima da poduzmu propagandnu akciju protiv zadrugnih dioba i ukažu stanovništvu na štetnost tih dioba za ekonomski interes NOB-a.¹¹

Jedan od oblika zajedničkog vlasništva na oslobođenom području bile su i *zemljišne zajednice*, agrarne ustanove seliaka ovlaštenih da se zajednički služe pašnjacima i šumama. Narodni sudovi su te zajednice tretirali kao i kućne zadruge, dakle kao privatnopravne kolektive pod nadzorom NOO-a. Stoga sve odluke te zajednice nisu mogle postati konačne bez potvrde kotarskih NOO-a. Pri donošenju odluka u zemljišnim zajednicama nitko nije mogao imati više glasova, bez obzira na broj udjela, jer bi se prema mišljenju narodne vlasti time favorizirali bogati, a to je protivno socijalnim načelima NOP-a.¹²

3.3. *Institucija Narodnooslobodilačkog fonda — začeci društvenog vlasništva*

Institucija Narodnooslobodilačkog fonda formalno je utemeljena Fočanskim propisima koje je Vrhovni štab objavio u veljači 1942. godine. U toj su se instituciji koncentrirala materijalna sredstva za potrebe fronta i oslobođenih krajeva. Dvije su osnovne karakteristike institucije NO fonda. Prvo, Fond je organizaciono bio vezan za NOO-e koji su upravljali sredstvima Fonda; drugo, sredstva Fonda bila su strogo namjenska. Formirala su se na dvije osnove: dobrovoljnoj i prisilnoj.

3.3.1. *Dobrovoljna osnova formiranja NO fonda*

Dobrovoljni prilozi stanovništva. Dobrovoljni prilozi činili su glavnu osnovu formiranja NO fonda. Kampanje dobrovoljnog prikupljanja ma-

¹⁰ Zbornik ZAVNOH 1944. III, 73, 249.

¹¹ Zbornik ZAVNOH 1944, II, 111, 375—376.

¹² Isto, 50, 175—176.

terijalnih sredstava za potrebe vojske i naroda provodili su NOO-i uz pomoć antifašističkih organizacija. Kampanje se vode pod parolom »Sve za front, sve za pobjedu«, »Nitko ne smije kod nas umrijeti od gladi« itd., a prikupljena se dobra planski raspoređuju i na krajeve koji nisu ratom dovedeni do ruba ekonomske propasti (Slavonija, Moslavina). U toku proljeća 1943. godine ZAVNOH je pokrenuo veliku kampanju prikupljanja hrane i prikupljena je količina bila dovoljna za trenutnu prehranu glavnine partizanske vojske u Lici.

Zajam narodnog oslobođenja. Veći dio sredstava slivao se u NO fond i Zajmom narodnog oslobođenja koji je, na temelju Uredbe AVNOJ-a od 15. siječnja 1943. godine o zajmu narodnog oslobođenja, raspisao ZAVNOH. Zajam ZAVNOH-a raspisan je u kolovozu iste godine u visini od 150 milijuna dinara kuna.¹³ Prema izvještaju koji je u ime Izvršnog odbora ZAVNOH-a, na Drugom zasjedanju, podnio P. Gregorić, već je u listopadu 1943. bio razdijeljen 61 milijun dinara, a unovčeno 12,778.400 dinara.¹⁴

Namicanje sredstava za NO fond kupoprodajom. Pri NOO-ima su bili organizirani nabavni centri i razne komisije za »nakup« hrane, stoke i drugih sredstava za potrebe vojske i naroda na oslobođenom području Hrvatske. Potkraj travnja 1944. godine Ekonomski odjel ZAVNOH-a osnovao je Glavno nabavno-prodajno poduzeće (Glavnoprod) koje je kao »državno« poslovalo na trgovačkim načelima u cilju bržeg i jednostavnijeg snabdijevanja vojske i naroda.¹⁵ GLAVNOPROD je preuzeo poslovanje okružnih komisija za nabavu hrane okruga Like, Korduna i Banije. Već u kolovozu 1944. prema knjigovodstvenoj evidenciji, GLAVNOPROD je ostvario čisti dobitak od 1,348.686 kuna. Za sva primljena sredstva i sredstva čiste dobiti nabavljena su materijalna dobra za NO fond.¹⁶

3.3.2. *Prinudne osnove formiranja NO fonda*

Konfiskacija. Prvo što moramo utvrditi jest da je konfiskacija bila krivičnopravna sankcija za počinitelja krivičnih djela protiv osnovnih interesa NOB-a. Pravni legitimitet te kazne temeljio se na općem interesu borbe za nacionalno oslobođenje. U suštini je taj interes bio i interes za uspostavljanje novoga političkog i socijalnog poretka. Stoga se konfiskacija može ocjenjivati i kao klasna mjera na patriotskoj osnovi.¹⁷ Sva

¹³ Zbornik ZAVNOH 1943, 117, 327—328.

¹⁴ Isto, 152, 447.

¹⁵ Zbornik ZAVNOH 1944, III, 59, 200—203.

¹⁶ Isto, 204—205.

¹⁷ Konfiskaciju je kao specifičnu formu »eksproprijacije ekspropriatora« definirao B. Kidrič na Petom kongresu KPJ 1948. godine. Kidrič je potvrdio da je »Konfiskacija imovine, koliko god bila sprovedena na pravnoj osnovi kazne za nacionalnu izdaju, imala u suštini ipak karakter socijalističke mere. Zašto? Prvo, zato što ju je sprovodila narodna vlast kao vlast revolucionarnog radnog naroda na čelu s radničkom klasom. Drugo, zato što je konfiskovana imovina prelazila u opštenarodne ruke, u ruke države radnog naroda kao upravljača tom imovinom, pa je, prema tome, već na sa-

konfiscirana imovina narodnih neprijatelja ulazila je u »društveni sektor« i tako postajala baza »državnog sektora« Nove Jugoslavije. Kao najteža kazna protiv imovine, konfiskacija je bila propisana već Fočanskim propisima VŠ-a iz veljače 1942. godine. Izricali su je vojni organi na prijedlog NOO-a. Zaplijenjena imovina dolazila je pod upravu NOO-a. Istodobno je Fočanskim propisima dana i definicija narodnog neprijatelja čija imovina podliježe zapljeni. Te su se odredbe primjenjivale i na oslobođenom području Hrvatske, mada je Inicijativni odbor ZAVNOH-a, u svibnju 1943, konstatirao da se konfiskacija i rekvizicija ne provode svugdje kako treba te se u nekim krajevima pošteduju porodice narodnih neprijatelja. Stoga su NOO-i upozoreni da dobro prouče odredbe VŠ-a o zapljeni imovine narodnih neprijatelja.¹⁸

Nakon objavljivanja ZAVNOH-ovih Uputstava za organizaciju i rad sudova NOO-a, na početku kolovoza 1943. godine, konfiskacija kao kaznena mjera nije više bila u isključivoj nadležnosti vojnih organa vlasti. Narodni su sudovi bili ovlašteni da uz ostale kazne izriču i »cjelokupnu ili djelomičnu konfiskaciju imovine«.¹⁹ U kolovozu 1943. godine objavljene su i Upute ZAVNOH-a i Glavnog štaba NOV-a i POH-a o postupku prilikom rekvizicije i konfiskacije. U tom je dokumentu ukazano na sve osnovne pravne elemente konfiskacije kao krivičnopravne mjere. Prije svega, istaknuto je da konfiskacija podrazumijeva oduzimanje imovine na temelju presude ili rješenja narodnog suda. Drugo, konfiskacija se izriče za krivična djela koja su počinili narodni neprijatelji: okupatori, njihovi sluge, ustaše, četnici te njihovi organizatori i pomagači, svi oni koji su služili okupatorima u ma kom vidu kao špijuni, kuriri, agitatori, koji su natjerali narod da preda oružje, svi oni koji se odmetnu od narodne vlasti, svi oni koji razaraju NOV ili dezeriraju i svi oni koji na oslobođenom području ubijaju i pljačkaju. Treće, sud prilikom izricanja konfiskacije mora uzeti u obzir kao odlučujući moment »stupanj okrivljenikove krivnje«. Najzad, konfiskacija imovine ne smije se protezati na imovinu članova obitelji koji nisu proglašeni narodnim neprijateljima.²⁰ Od sredine 1943. godine konfiskaciju kao kaznenu mjeru legalno izriču uz vojne organe i narodni sudovi. Od toga se trenutka za pravosuđe aktualizira pitanje zakonitosti izricanja te kazne i suzbijanje mogućih arbitrarnosti. Odjel pravosuđa ZAVNOH-a zahtijeva od sudova da se drže »propisanih načela«, jer će greške pri provođenju konfiskacije »uvoditi elemente nesigurnosti građana i time potkopavati osnovicu ujedinjenja naroda u borbi«.²¹ Već je Inicijativni odbor ZAVNOH-a uputio kritičke opaske NOO-ima da ne razlikuju ili nepravilno provode mjere rekvizicije i konfiskacije,

mom početku bilo jasno da će se ona u bliskoj budućnosti iskristalizovati u imovinu čisto socijalističkog tipa«. B. Kidrič, O izgradnji socijalističke ekonomike Federativne Narodne Republike Jugoslavije, V kongres KPJ, izvještaji i referati, Kultura 1948, 440.

¹⁸ Zbornik ZAVNOH 1943, 54, 127.

¹⁹ Isto, 108, 308.

²⁰ Isto, 109, 311—312.

²¹ Isto, 313.

te se nekim porodicama oduzima sav imetak.²² U kolovozu 1944. Odjel unutarnje uprave ZAVNOH-a izvijestio je Predsjedništvo ZAVNOH-a da se konfiskacije »nigdje ne provode po propisima i pravilno, nego svaka institucija vrši za sebe konfiskaciju, i to kadkada čak i u svrhe snabdijevanja pojedinih institucija«. Odjel ističe da takvi postupci rađaju »pravnu nesigurnost i lome povjerenje prema našim vlastima«. ²³ Odjel pravosuđa upozoravao je narodne sudove da u presudama preciziraju imovinu koja se ima konfiscirati i obiteljske odnose osuđenika. To je bilo važno radi zaštite prava trećih lica putem izlučne tužbe. Broj takvih tužbi sudu povećavao se, pa je na početku ožujka 1945. Povjereništvo pravosuđa Hrvatske zahtijevalo da se u izlučnom postupku pojavljuje i javni tužilac kao zaštitnik interesa države.²⁴

U više ZAVNOH-ovih uputa isticano je da konfiskacija pogađa samo odgovorne počiniocce krivičnih djela protiv interesa NOB-a. Dakle, nepravilno je bilo konfiscirati imovinu onih porodica koje su s oslobođenog područja pobjegle samo iz straha, a nitko od njihovih članova nije bio narodni neprijatelj. S više političkog sluha moralo se postupati i s osobama koje su bile »zavedene« od okupatora, a kasnije su se pridružile NOV.²⁵ Ekonomski odjel ZAVNOH-a zahtijevao je od NOO-a da prilikom konfiskacije ljetine narodnih neprijatelja oprezno postupaju s imovinom domobrana i njihovih porodica, te da vode računa o tome kada je i pod kakvim okolnostima netko stupio u domobrane i kako se ranije odnosio prema NOB-u.²⁶ Sve te spomenute upute i načelna određenja stvarali su neku vrstu formaliziranog sistema za provođenje kazne konfiskacije. On je imao osnovnu svrhu da bude efikasan, ali i da arbitarnosti i nepravilnosti svede na podnošljiv stupanj. Sudeći prema izvještaju E. Kardelja, upućenom potkraj lipnja 1943. godine Pokrajinskom komitetu KPJ za Sloveniju, u Hrvatskoj se u tom pogledu prilično napravilo. Kardelj je istakao: »U Hrvatskoj se mnogo oštrije nego kod nas postavlja pitanje sudstva, što se ne odnosi samo na osudu neprijatelja, nego i na konfiskaciju imovine itd. [...]. Hrvati su sasvim pravilno propisali da se konfiskuje samo jedan dio imovine okrivljenoga, nikako njegovih rođaka. Ovim merama stvarno je potpuno ukinuta samovolja, pa se i u ovom pogledu dešava mnogo manje grešaka nego u Sloveniji.«²⁷

U travnju 1945. godine Ministarstvo pravosuđa Hrvatske izdalo je načelne smjernice okružnim i oblasnim narodnim sudovima za pravilnu primjenu Odluke predsjedništva AVNOJ-a o prelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine. One sadrže i nekoliko važnih određenja o pitanju konfiskacije. Istaknuto je da imovina ratnih zločinaca i njihovih pomagača prelazi u »državno vlasništvo« tek nakon odluke civilnog ili vojnog suda. Treće osobe svoja prava na konfisciranu imovinu ostva-

²² Isto, 53, 125—126.

²³ Zbornik ZAVNOH 1944, III, 71—239.

²⁴ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, NV-70.

²⁵ Zbornik ZAVNOH 1943, 109, 312.

²⁶ Isto, 100, 287.

²⁷ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, II, 9, 282.

ruju izlučnom tužbom okružnom sudu. Izlučnom zahtjevu stranke mogao je udovoljiti upravni organ koji je provodio konfiskaciju bez pokretanja sudskog postupka u slučaju kada su dokazi govorili u prilog opravdanosti zahtjeva. Najzad, objašnjeno je što se prilikom konfiskacije bračne imovine ima smatrati imovinom žene. U kategoriju ženine imovine ulazila je sva imovina koju je žena stekla svojim dokazanim radom i miraz žene. Ukoliko je miraz služio mužu kao osnova uvećanja imovine, takva uvećana imovina smatra se imovinom muža, a miraz ostaje ženi.²⁸ Odluku AVNOJ-a o prelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, sa širim popratnim objašnjenjima o nadležnosti upravnih organa u provođenju konfiskacije, uputilo je svim oblasnim i okružnim NOO-ima i Povjereništvu unutarnjih poslova ZAVNOH-a. Na temelju sudske presude organi uprave postavljali su konfisciranoj imovini privremenog staratelja. Upravni odjeli popisivali su konfisciranu imovinu u prisutnosti člana obitelji i jednog svjedoka. Pri tome se moralo voditi računa da se porodici ne oduzmu nužni predmeti i da se ne umanju proizvodna moć konfisciranog dobra.

U slučaju da još nije bio pokrenut postupak protiv vlasnika, upravni odjeli bili su dužni sve podatke na temelju kojih bi neko lice moglo biti proglašeno za narodnog neprijatelja dostaviti okružnoj komisiji za utvrđivanje ratnih zločina. Komisija je predmet s prijedlogom dostavljala civilnom ili vojnom sudu. Prigodom oslobođenja većih mjesta upravni odjeli okružnih NOO-a uspostavljali su posebne komisije za konfiskaciju. Njihov je zadatak bio popisivanje cjelokupne imovine osoba koje su izbjegle s neprijateljem ili koje su prisilno odvedene ili su same izbjegle. Upravni odjeli bili su dužni konfisciranu imovinu čuvati i svrsishodno upotrebljavati.²⁹

Novi odnosi političkih snaga i nagovještaji score pobjede antifašističkih snaga u zemlji i svijetu utječu na eksplicitnije reguliranje konfiskacije kao fundamentalne mjere eksproprijacione politike. Potkraj listopada 1944. godine Odjel unutrašnje uprave ZAVNOH-a u okružnici svim oblasnim i okružnim NOO-ima donosi ovo objašnjenje: »Kazna konfiskacije imovine jest naročito ustanovljena kazna za vrijeme NOB, protiv ratnih zločinaca, narodnih neprijatelja i njihovih pomagača, da im se izbije iz ruke ekonomska podloga života.« Ipak, nastavlja Odjel, svrha konfiskacije nije »prvenstveno ta, da se napuni blagajna Narodnog Fonda, nego zaštita narodnih interesa i narodnooslobodilačke borbe [...]«. ³⁰ Dok nam sačuvani dokumenti omogućuju cjelovite analize načelnih određenja konfiskacije i eksproprijacione politike NOP-a uopće, gotovo je nemoguće kvantificirati imovinu koja je po toj osnovi ulazila u NO fond. Sačuvani su tek parcijalni podaci. Tako se s većom vjerojatnošću mogu utvrditi konfiskacije imovine suradnika okupatora koje su izrekli sudovi za zaštitu nacionalne časti u Hrvatskoj u razdoblju od travnja do rujna 1945. godine.

Sudovi za zaštitu nacionalne časti bili su specijalizirani sudovi uspostavljeni Odlukom Predsjedništva ZAVNOH-a o zaštiti nacionalne časti

²⁸ AH ZAVNOH 11. 1. 2063; 11. 1. 1569.

²⁹ Zbornik ZAVNOH 1945, 128, prilog 1, 482—485.

³⁰ Zbornik ZAVNOH 1944, III, 122, 396.

Hrvata i Srba u Hrvatskoj od 24. travnja 1945. godine. Naime, okružni narodni sudovi proglašavali su jedno svoje vijeće Sudom za zaštitu nacionalne časti. Vijeće se sastojalo od pet sudaca, a sud je imao svoga tajnika i istražitelja. Presude suda bile su pravomoćne i izvršive, dakle osuđenik nije imao pravo žalbe.³¹ Stvarna nadležnost toga suda protezala se na krivična djela protiv nacionalne časti čiji je normativni opis dan u spomenutoj Odluci. To su: svaka suradnja s okupatorom i njegovim pomagačima (privredna, administrativna, kulturna i druga suradnja); akcije i propaganda u korist okupatora i njegovih pomagača, širenje vjerske, nacionalne i rasne nesnošljivosti, odobravanje okupacije i osuđivanje NOB-a, razgrabljivanje imovine osoba progonjenih od okupatora; propuštanje dužnog napora odgovornih osoba da ne dođe do sramne okupacije; služenje u činovničkom aparatu na mjestu naročito važnom za okupatora i njegove pomagače; sudjelovanje u izdajničkim političkim ili vojničkim organizacijama ili pomaganje istih; svako djelovanje koje je išlo za tim da posluži okupatoru i njegovim pomagačima.³² Krivična djela protiv nacionalne časti posebno su krivično djelo u odnosu na temeljno krivično djelo protiv osnovnih interesa NOP-a i države,³³ kojim se žele privesti kazni protivnici NOP-a čija se nedopuštena djelatnost nije mogla inkriminirati kao ratni zločin. Smisao i objekt zaštite od tih krivičnih djela objasnio je samo Ministarstvo pravosuđa Hrvatske, navodeći da su počinitelji djela vršioци ustaške i četničke propagande, činovnici koji su tijesno pomagali okupatorski državni aparat i oni koji su domaću privredu uključivali u mehanizam okupatora, te »ratni bogataši«. Ministarstvo je upozorilo narodne sudove da će takvih počinilaca biti naročito u oslobođenim gradovima. Odredbe Odluke, dakako, nisu se odnosile na »zavedene osobe« koje su trenutno prišle okupatorskim organizacijama.³⁴ Sudovi za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj formalno su ukinuti u kolovozu 1945. godine. Prema statističkim podacima koje je sačinilo Ministarstvo pravosuđa u rujnu 1945, ti su sudovi izrekli ukupno 1083 presude od kojih su 926 bile osuđujuće, a 157 oslobađajuće. Prema vrsti izrečenih kazni sudovi su izrekli: 905 kazni gubitka nacionalne časti, 699 kazni prisilnog rada, 288 potpunih konfiskacija imovine, 112 djelomičnih konfiskacija imovine, 25 novčanih kazni i 14 izгона. Od ukupnog broja osuđenih osoba kažnjeno je konfiskacijom imovine procentualno 42,54%. Ukupno je konfiscirano 117 industrijskih poduzeća i 189 posjeda, odnosno drugih nekretnina. Prema socijalnom sastavu osuđene osobe bile su: državni namještenici (171), trgovci (165), zanatlije (165), zemljoradnici (156), industrijalci (111), veleposjednici (22), radnici (31) i ostala zanimanja (120). Osuđena lica po narodnosti bila su: Hrvati (1039), Srbi (42) i Slovenci (2).³⁵

³¹ Zbornik ZAVNOH 1945, 173, 650—653.

³² Zbornik ZAVNOH 1944, III, 122, 396.

³³ Normativni opis krivičnih djela protiv države i interesa NOP-a dan je u ZAVNOH-ovim Uputstvima za rad sudova u kaznenim stvarima iz studenog 1944. godine. Vidi Zbornik ZAVNOH 1944, III, 135, 459—462.

³⁴ Zbornik ZAVNOH, 1945, 178, 662—665.

³⁵ AH Javno tužilaštvo Hrvatske, svežanj 24.

Na sredini 1944. u provođenje ekproprijacione politike, osim sudova i upravnih odjela NOO-a, aktivno se uključuje i Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Komisija je pri Predsjedništvu ZAVNOH-a imenovana u lipnju 1943, a radom je počela u kolovozu 1944. godine. Kao poseban državni organ Komisija je bila ovlaštena da vodi istragu o počinjenim ratnim zločinima i inicira krivično gonjenje počinitelja. Njezini organi na terenu bile su okružne, općinske i gradske komisije. Uz utvrđivanje ratnih zločinaca, Komisija je bila dužna pronalaziti i utvrđivati njihovu imovinu i stavljati prijedloge za privremeni prelaz te imovine pod upravu i nadzor Državne uprave narodnih dobara.³⁶ Pri Komisiji je osnovan i poseban Odsjek za sekvestraciju imovine ratnih zločinaca i njihovih pomagača. Do ožujka 1945. godine Komisija je obradila 3600 predmeta od kojih je 1228 otpravljeno Državnoj komisiji u Beograd.³⁷

Rekvizicija. Jedna od prinudnih osnova formiranja NO fonda bila je i rekvizicija — kupovina potrebne robe za potrebe vojske i naroda uz odgodu plaćanja. Već je Inicijativni odbor ZAVNOH-a odredio da se rekviriraju viškovi svih dobara »iznad normalnih potreba«, i ona dobra koja bi bila »upotrebljena za prodaju i špekulaciju«. Procjenu o višku i nužnim potrebama domaćinstava donosili su po slobodnoj ocjeni NOO-i.³⁸ Pitanje rekvizicije dobiva politički tretman naročito u krajevima iscrpljenim ratnim razaranjem (Lika). Stanovništvo je bilo sklono izjednačivati rekviziciju i konfiskaciju. Stoga je cijeloj akciji trebalo pristupiti planski i s političkim objašnjenjem.³⁹

Napuštena imovina. Prema normativnim propisima ZAVNOH-a, kategorija napuštene imovine ulazila je u NO fond. Već je Inicijativni odbor odredio da napuštenom zemljom i imovinom upravljaju NOO-i. Zemlja se dodjeljivala na obradu seljacima »uz stanovitu naknadu«, a siromašnima i bez naknade.⁴⁰ U rujnu 1944. godine Odjel pravosuđa ZAVNOH-a objavljuje Uredbu o postupku s vakantnom imovinom u kojoj se precizira pravni karakter NO fonda u vlasničkom pogledu. Predaja NO fondu eksplicira se kao predaja »u korist države«. Tako vakantna imovina čiji su vlasnici umrli ili nestali za vrijeme NOB-a postaje državno vlasništvo, a interese te imovine štiti »državni pravobranilac«.⁴¹

Sredstva NO fonda namaknuta s »porezne osnove«. Dio sredstava NO fonda namicao se kontrolom mlinova i pilana. Inicijativni odbor ZAVNOH-a odredio je da se unutar ušura od 5 do 8% mlinari »oporezuju« s određenom količinom žita (prema imovnom stanju) koja se predaje u NO fond.⁴²

³⁶ Zbornik ZAVNOH 1945, 78, 279—283.

³⁷ Isto, 110, 385.

³⁸ Zbornik ZAVNOH 1943, 42, 70.

³⁹ Zbornik ZAVNOH 1944, II, 127, 443—444.

⁴⁰ Zbornik ZAVNOH 1943, 42, 70.

⁴¹ AH ZAVNOH 11. 1. 2214.

⁴² Zbornik ZAVNOH 1943, 54, 128.

Slične odredbe vrijedile su i za pilane. Prema podacima Ekonomskog odjela ZAVNOH-a ušur je na oslobođenom području redovito bio 8%, ali je, zbog slabije kontrole mlinova, dio žita ipak odlazio na »špekulaciju«. ⁴³ Pilane koje nisu bile pod vojnom upravom imale su povjerenika, člana NOO-a, koji je nadzirao njihov rad i određivao ušur u novcu ili naravi. ⁴⁴

Na sredini 1944. godine, na oslobođenom području Slavonije organiziran je novi tip obrtničkih radionica na principu »oporezivanja čiste dobiti«. U takvim radionicama obrtnici su imali veću proizvodnu samostalnost i naplaćivali su svoje usluge prema cijenama odobrenim od NOO-a. Čista dobit tih radionica pripadala je NO fondu. ⁴⁵

Prema tome, ako bismo htjeli dati osnovno pravno značenje NO fonda, ono bi moglo biti ovo: NO fond anticipira novi tip vlasništva na oslobođenom području. Ono se u početku označava kao »vlasništvo naroda« ili »narodna svojina« a potkraj 1944. umjesto tog socijalno neidentificiranog subjekta vlasničkih odnosa država je postala glavni subjekt imovinskih odnosa unutar Fonda.

4. *Začeci državnog sektora privrede u Hrvatskoj — razdoblje od siječnja do srpnja 1945.*

Vremensko razdoblje siječanj-srpanj 1945. nije izdvojeno zbog stabiliziranih i trajnih promjena u ekonomskoj strukturi. Ipak, ta posljednja etapa ratnog djelovanja ZAVNOH-a obilježena je izrazitom aktivnošću da se na oslobođenom području Hrvatske urede i pokrenu veliki proizvodni kapaciteti. Pravno gledano, pitanje vlasničkih odnosa u ekonomskoj strukturi još uvijek je otvoreno osim za kategoriju imovine koju je obuhvaćala Odluka AVNOJ-a o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine.

Odluka AVNOJ-a o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile, donijeta je u studenom 1944. a objavljena u veljači 1945. godine. Prema toj odluci u državno vlasništvo prelazile su tri kategorije imovine: 1. sva imovina Njemačkog Reicha i njemačkih državljana koji su se nalazili na teritoriju Jugoslavije; 2. sva imovina osoba njemačke narodnosti, osim Nijemaca koji su se borili u redovima NOV ili su bili podanici neutralnih država, a nisu se neprijateljski držali za vrijeme okupacije; 3. sva imovina ratnih zločinaca i njihovih pomagača, bez obzira na njihovo državljanstvo. Imovina odsutnih osoba koje su u toku okupacije nasilno odvedene od okupatora ili su je same izbjeglice stavljale

⁴³ Zbornik ZAVNOH 1944, II, 44, 157—159.

⁴⁴ Zbornik ZAVNOH 1943, 67, 151.

⁴⁵ Takav tip radionica zagovarali su kao uzor-model, pa je o tome pisao i M. Hubeni član Ekonomskog odjela ZAVNOH-a u *Naprijedu*, 13. IV 1944. godine. Vidi Zbornik ZAVNOH 1944, II, 123, 410—412.

pod državnu upravu do konačnog rješenja pitanja o vlasništvu. Cjelokupna pak imovina eksproprirana i sekvestrirana dolazi pod upravu i nadzor Državne uprave narodnih dobara, osnovane pri Povjereništvu AVNOJ-a za trgovinu i industriju.

Odjel opće uprave Povjereništva unutarnjih poslova ZAVNOH-a поближе je odredio i specificirao zadatke upravnih odjela NOO-a. Potkraj ožujka svim oblasnim i okružnim NOO-ima u Hrvatskoj priložena su Uputstva o postupku provođenja konfiskacije u smislu Odluke AVNOJ-a od 21. studenoga 1944. godine. Radi jednoobraznosti postupka, Povjereništvo je štampalo i formulare rješenja o podržavljenju imovine Njemačkog Reicha i osoba njemačke narodnosti, o određivanju konfiskacije imovine osuđenih osoba, o postavljanju prinudne uprave te formulare prijedloga narodnom sudu za poništenje ugovora o otuđivanju imovine osoba njemačke narodnosti.

Prema ocjeni Povjereništva, postupak konfiskacije i sekvestracije neprijateljske imovine provodio se u Hrvatskoj »bez jedne ustaljene prakse« pa su se i događale »različite nepravilnosti«. ⁴⁶

U raspodjeli ovlaštenja i zadataka upravni odjeli NOO-a donosili su rješenja o prelazu u državno vlasništvo imovine Njemačkog Reicha i njemačkih državljana. Ta kategorija imovine prelazila je u državno vlasništvo automatski, na osnovi samog teksta AVNOJ-eve Odluke. Upravni su odjeli na temelju dostavljenih im sudskih presuda provodili konfiskaciju imovine ratnih zločinaca i njihovih pomagača. Prilikom konfiskacije morali su se pridržavati dvaju načelnih ograničenja: da se ne umanjuje moć konfisciranog dobra i da se porodici osuđenoga ne oduzmu najnužnije stvari za život. Najzad, upravni odjeli izdavali su rješenja o postavljanju privremenog staratelja nad imovinom odsutnih lica i imovinom koja je pod pritiskom okupacijskih vlasti prešla u vlasništvo trećih. Takva imovina nije se smatrala »državnim dobrom«, već je bila samo pod državnim nadzorom do konačnog rješenja o vlasništvu. Za poništenje pravnih poslova njemačkih državljanina koji su bili zaključeni od 6. travnja 1941. do donošenja Odluke AVNOJ-a ili poslije, s ciljem izbjegavanja pravnih posljedica Odluke, bili su nadležni isključivo narodni sudovi.

Zemaljska uprava narodnih dobara Federalne Hrvatske. Predsjedništvo ZAVNOH-a donijelo je odluku o konstituiranju toga organa potkraj siječnja 1945. Zemaljska uprava tretirala se kao organ Državne uprave narodnih dobara Federativne Jugoslavije i djelovala je u smislu Odluke AVNOJ-a od 21. studenoga 1944. Djelatnost Zemaljske uprave neposredno je bila podređena Povjereniku industrije Federalne Hrvatske, a obuhvaćala je neposrednu upravu i rukovanje narodnom imovinom. Poduzeća i imanja koja su bila pod Zemaljskom upravom narodnih dobara zadržavala su svoju privrednu i tehničku samostalnost. O svim reorganizacijama ili likvidacijama poduzeća odlučivao je povjerenik industrije Federalne Hrvatske, odnosno ministar industrije DFJ. ⁴⁷ Istodobno se pri svakom okružnom NOO-u osnivaju okružne uprave narodnih dobara kao područni organi Zemaljske uprave. Sve

⁴⁶ Zbornik ZAVNOH 1945, 128, 482—485.

⁴⁷ Isto, 138, 516—519.

odluke okružnih uprava o promjenama privrednog i pravnog oblika narodne imovine nisu se mogle izvršiti bez prethodnog odobrenja Zemaljske uprave. Okružne uprave evidentirale su i upravljale cjelokupnom imovinom pod upravom i nadzorom države, vodeći strogo računa o osiguranju proizvodne moći poduzeća ili imanja, i sprječavanju dijeljenja imovine i raznošenja alata i strojeva. Centralistička osnova upravljanja narodnim dobrima bila je logičan ishod težnje da se proizvodni potencijali uključe u jedinstvene tokove poshjeratne obnove zemlje.

Preuzimanje industrije u Dalmaciji. Povjereništvo trgovine, obrta i industrije ZAVNOH-a u siječnju 1945. preuzima najvažniju industriju za obnovu zemlje i industriju važnu za izvoz na oslobođenom području Dalmacije. Uprava je preuzeta u cementnoj industriji, elektrokemijskoj industriji, industriji sulfurnog ulja, alkoholnih pića, tekstilnoj industriji, industriji konzerviranja ribe i većim električnim centralama. U najvažnijim poduzećima reorganizirane su uprave i otpočelo se rješavanje vitalnih problema: stručne radne snage, nabave alata i mašina, osiguranja sirovina i rješavanja prehrane i nadnica radništva. Odjel industrije ZAVNOH-a direktno je upravljao i nadzirao rad četrdesetak tvornica u Dalmaciji, a industrija lokalnog značenja (mlinovi, uljare) bila je pod upravom Oblasnog i okružnih NOO-a. Izravni nadzor i rukovodstvo ZAVNOH-a odnosili su se na: obnovu tvornica, pitanje kapaciteta i vrste proizvodnje, raspolaganje proizvedenim dobrima, nabave sirovina, na proizvodne troškove i određivanje cijena. Odjel industrije pokrenuo je rad većine dalmatinskih tvornica, ali je pitanje nabave materijala i alata samo djelomično riješeno. Stanovita količina tvorničkog alata uzeta je iz Italije zamjenom za naše industrijske proizvode (liker). Pitanje tvorničkih uprava riješeno je tako da je u svakoj tvornici bio postavljen direktor — stručnjak s relativno širokim ovlaštenjima ali i odgovornošću. Zamjenik direktora, gotovo jednakih ovlaštenja, bio je osoba najveće političke pouzdanosti. U tvornicama se nalazio i sekvestar kao »čuvar narodne imovine«. Financijsko osamostaljivanje tvornica bilo je teško ostvarivo sve dok su se organi narodne vlasti služili priznanicama umjesto novcem.⁴⁸ Financiranje tvornica u Dalmaciji pokušalo se riješiti osnivanjem Dalmatinske banke. Po odobrenju Privrednog savjeta Hrvatske, u veljači 1945, Oblasni NOO Dalmacije inicirao je osnivanje banke sa sjedištem u Splitu. Sve ustanove sa samostalnim blagajnama i privredna poduzeća pod nadzorom Povjereništva industrije pozvani su da svoja sredstva povjere banci.⁴⁹

Adekvatna rješenja trebalo je naći i za goruća pitanja radne snage, radničke prehrane i nadnica. To je pitanje privremeno bilo riješeno uz pomoć vojske i mornarice, korištenjem rada zarobljenika i mobilizacijom stručne radne snage iz Istre.

Radna snaga u tvornicama u početku se plaćala u naravi (prehrana i smještaj). Ubrzo nakon toga određena je radnicima i namještenicima pomoć u jednakoj visini od 25.000 kuna i s dodatkom za članove obitelji od 5000 kuna. Istodobno su dodjeljivane racionirane namirnice u

⁴⁸ Isto, 145, 537—548.

⁴⁹ Isto, 49, 204—205.

tri kategorije: za fizičke radnike (1100 g dnevno), za umne radnike (800 g dnevno) i članove obitelji (300 g dnevno). Kasnije su uvedene kategorije za kvalificirane, nekvalificirane radnike, naučnike i namještenike.⁵⁰

Iskustvo ZAVNOH-a na osposobljavanju i organizaciji industrije u oslobođenoj Dalmaciji bilo je dragocjeno prilikom oslobođenja sjevernih krajeva Hrvatske.

Preuzimanje dalmatinskih rudnika. Unutar Povjereništva trgovine, obrta i industrije djelovao je i Odjel rudarstva, koji je u oslobođenoj Dalmaciji preuzeo zadatak obnavljanja rudarske proizvodnje. Rudarski bazeni u Dalmaciji preuzeti su u izrazito zanemarenom stanju, bez najnužnijih pogonskih sredstava i s istrošenim instalacijama. Prehrana radništva u rudokopima koji su otpočeli s radom bila je neorganizirana što je rezultiralo padom proizvodnje. Stoga je Odjel rudarstva oformio poseban organ, Glavnu upravu dalmatinskih rudokopa i ugljenokopa (GUDRU), sa zadatkom da obnovi rudarsku djelatnost. Direkcija je adekvatnim mjerama uspjela podići proizvodnju u ugljenokopima Drniškog i Sinjskog bazena, a pokretanje rudarstva pozitivno je djelovalo na oživljavanje novčanog gospodarstva. Rudarska zadruga u Siveriću bila je prva radničko-namještenička nabavna zadruga na oslobođenom području Hrvatske. U rudarstvu su isplaćene i prve novčane pomoći radnicima. Osnivanjem GUDRU-a i svim spomenutim mjerama nije se pokretalo pitanje vlasništva rudnika. Povjereništvo industrije ZAVNOH-a izvijestilo je Predsjedništvo ZAVNOH-a da je u svakom trenutku »moguće položiti račun vlasnicima koji se nisu ogrešili o narodnim interesima«.⁵¹ Oslobođenjem Dalmacije povećava se broj državnih trgovačkih poduzeća. Njima je namijenjen zadatak snabdijevanja širokih slojeva potrošača, snabdijevanje industrije sirovinama i alatom, plasiranje monopol-skih artikala itd. Međutim, prema ocjeni Povjereništva trgovine i opskrbe ZAVNOH-a poslovanje cjelokupne mreže državnih trgovačkih poduzeća nije »prešlo obim srednjih trgovaca«, pa se i njihova prisutnost nije jače osjetila na tržištu. To je bio jedan od razloga reorganizacije GLAVNOPROD-a i njegovih podružnica, prema kojoj je rad državnih trgovačkih poduzeća obuhvatio samo sektor »veletrgovine«, a izravnu opskrbu potrošača imale su potrošačke zadruge. Istodobno su NOO-i revidirali dozvole za obavljanje privatnih trgovačkih i ugostiteljskih radnji. Pri otvaranju privatnih radnji vodilo se računa o potrebama pojedinog kraja, ali i o »političkom djelovanju vlasnika radnje kroz NOB«.⁵² Povjereništvo trgovine, industrije i obrta i Povjereništvo unutarnjih poslova ZAVNOH-a zajednički su proveli niz akcija za suzbijanje ilegalne trgovine, nabijanja cijena i otkrivanja ilegalnih skladišta robe. Nekoliko uhvaćenih »špekulanata« osuđeno je najstrožim kaznama (smrtna kazna).⁵³

Novoosnovana državna trgovačka poduzeća željelo se distancirati od privatnih trgovaca. Povjereništvo trgovine, obrta i industrije kritički se

⁵⁰ Isto, 146, 541—542.

⁵¹ Isto, 545.

⁵² Isto, 118, 418—419.

⁵³ Isto, 102, 356—357.

obraćalo pojedinim NOO-ima čijom su nebudnošću u upravu poduzeća izabrani privatni trgovci. Smatralo se neprihvatljivim da državna poduzeća kupuju ili prodaju robu posredstvom privatnih trgovaca. Najzad, izričito je određeno da su sredstva poduzeća državnog vlasništvo, što isključuje novčano sudjelovanje privatnika u njihovom radu.⁵⁴

Preuzimanje novčanih zavoda. Uspostavljanje novčanog gospodarstva bilo je jedan od važnih činilaca obnove privrednog života. Tako je na početku veljače 1945. Povjereništvo financija odobrilo nastavak rada dijelu novčanih zavoda u Splitu. Odobren je rad samo onim ustanovama koje su dale zadovoljavajuće podatke o sastavu kapitala i uprave. Nije dopušten rad onim zavodima za koje je postojala sumnja da su njihove dionice u rukama neprijateljskog kapitala ili ih je bila nasilno prisvojila bivša ustaška vlast (Zemaljska banka za Bosnu, bivša Srpska banka d. d., Zagreb).

Istodobno u novoosnovanoj Dalmatinskoj banci rastao je broj ustanova koje su prenosile svoje poslovanje na banku, pa su već u veljači sredstva banke bila 600.000.000 kuna.⁵⁵

Povjereništvo industrije, obrta i rudarstva ovlastilo je Zemaljsku upravu narodnih dobara da provede popis dionica novčanih poduzeća i poduzme potrebne mjere da sve dionice budu deponirane u novčanim zavodima kojima je narodna vlast dopustila poslovanje. Naredbom Zemaljske uprave od 1. travnja 1945. naređeno je svim fizičkim osobama, društvima i ustanovama, koji po bilo kojoj pravnoj osnovi drže dionice da ih polože do 30. travnja u novčane zavode koji nastavljaju poslovanje. Istaknuto je da će dionice za koje se utvrdi da nisu imovina na koju se odnosi Odluka AVNOJ-a od 21. studenoga 1944. biti vraćene osobama ili ustanovama koje su ih položile.⁵⁶

Uredbom Ministarstva financija NVH od 22. svibnja 1945. određen je nadzor nad novčarskim poduzećima. Sva poduzeća čiji se posao odnosio na promet novcem ili novčanim vrijednostima morala su odmah dostaviti Ministarstvu financija prijavu sa svim podacima (naziv, pravnu konstituciju poduzeća, članove ravnateljstva odnosno vlasnike poduzeća). U svim poduzećima postavljaju se delegati Ministarstva financija koji nadziru provođenje propisa Uredbe. Do daljnjeg je zabranjeno ustanovama i privatnicima svako trgovanje vrijednosnim papirima, i svaki unos u zemljišne knjige bez odobrenja Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva financija.⁵⁷

Odluka Ministarskog savjeta Narodne vlade Hrvatske (NVH) o osnivanju Zemaljske banke za Hrvatsku u lipnju 1945. bila je još jedna značajna organizaciona mjera za konsolidaciju novčarske politike i privrednu obnovu u Hrvatskoj.⁵⁸ Praktički, sve su mjere označavale početak likvidacije privatnog bankarstva.

⁵⁴ Isto, 52, 210—211.

⁵⁵ Isto, 46, 176—178.

⁵⁶ Isto, 150, prilog 4, 564—565.

⁵⁷ Isto, 180, 671—672.

⁵⁸ Isto, 187, 688—690.

Polje realnih mogućnosti u kojima je djelovao ZAVNOH postajalo je sve šire. Na žalost, izvan kruga interesa ovog rada moraju ostati značajni normativni projekti i njihova realizacija kojom se transformirala ekonomska struktura oslobođenog područja u poslijeratnom razdoblju (valutna reforma, oduzimanje ratne dobiti, agrarna reforma, prelaz u državno vlasništvo DFJ imovine bivše Kraljevine Jugoslavije, nacionalizacija).

Međutim za nas je ovdje najznačajnije da se slika političkih i ekonomskih promjena na oslobođenom području Hrvatske poklapa sa stvarnom hegemonijom novih društvenih snaga. Mogli bismo stoga zaključiti: Ukupna djelatnost narodne vlasti u oblasti ekonomskog života ima za cilj vojnu i političku pobjedu NOP-a, pri čemu je nesumnjivo točno: da se u sklopu tog »općeg cilja« konstituiraju prvi oblik općenarodnog (društvenog) vlasništva pod nazivom Narodnooslobodilački fond; da je jedna od prinudnih osnova toga fonda ekspropirana imovina narodnih neprijatelja; da se novim kriterijima »socijalne pravde« ograničava privatno vlasništvo u »vidovima prisvajanja«, i to u korist ekonomski ugroženih slojeva stanovništva.